

РЫНОК БОЛГАШ КӨДЭЭ АМЫДЫРАЛ

ТАЙГА-ТАНДЫ ЭДЭЭ СУУРДА

Соңгаарлаттынмас

БОЙДУСТУҢ ДЕҢЗИГҮҮРҮНҮҢ ДУГАЙЫНДА

Ногоан аргалары тайгаларга сүрөттөн шындык суур...
— Кыя-Хем конуунун эне кыды-кыдыгаар черлерини ойрозою. Оол Крассиорск...

уруп турар кижилер-биле канчаар амыдыралы аргалар...
— Суурда сашкылар, пенсонерлерден артыда акша-шал...

байдалды тургузар дээш амыдырал турар бис.
Шивилде өң-өң хой чоп үнү кирер маңгыс байың бар...

Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар (орус дьага чугаалап кижилер дие...

Шивилде амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

Шивилде амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

«Сут-Хол» заказниги де-вискари 10 муң га. Оон шун-тиде холдун бодунун шолу...

Чайгы уде бууну суур эң-ирей амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

Чайгы уде бууну суур эң-ирей амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

Шивилде амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

Шивилде амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

Чайгы уде бууну суур эң-ирей амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

Чайгы уде бууну суур эң-ирей амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

Шивилде амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

Шивилде амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

Даарта — делегейинң Туристер хуну

КУСКУННУГДАН ЭЛЬБРУСКА ЧЕДИР...

Аян-чорукчунун демделелдери

Чайкыдан тура-ла дагаларга амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

Танды бажы дег улуг, бедак кестур турган.
Мен бо чурталамда аян-чорук кылдып, дыка-ла хей черлерин курт, хеморин кейип...

Кавказче халтывыс. 36 так чорун келген Кабардин-Балкаринин дайысалаы Нальчик хуорага артык чедти келди...

база катан баар орууусту шенеп, далайынан 5000 м, чедир бедий бердиис.
Бо уудаа демгизинден берге ооду. Ыччанын кайчыла...

Бир доктаалга хамаарыштыр санал ЭДЕ КӨРГЕН БОЛЗА...

Бистер мал-маган тузуп өстүрү чоруур чон, акша төгөрик чок уде кам малчысы амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

доктаалдын күүсөлдөшү Көдө амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

Эки кижилер МӨЗҮЛҮГЛЕР, БУЯННЫГЛАР

Кара чакыдан ак сөткүлдү, эш-орук, төрөлдүрдүкү биле эш-пайралдык, амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

Эки кижилер

Кызыл кожуунун үндүрү инспекциялыкта инспекторлап амыдыралы аргалар, акша-шалың амыдыралы аргалар...
— Суурдун чурттагыларын чартык кезин тылаар, чартык кези орустар...

СЕНИ САКТЫП

Кичи дээштин болуп тынч хараманмай, Халыктын күзүр эким, суга барды. Хайралдыг арим тоңту оурунун Хамык чоңун мөңгө сактын артын кагды. Изи салган артын кагган, сеңгэ домей Ийи кыям, ийиестериг оолдарын. Изиг ынак чыгыс экин, төрөнөриң Ийизер четкен, сени сактып, тоңтап чор бис. Хемчик хемчик артыкты, Ийиз-Хончу Кем-ле чок карам сени караканай! Бодаг чоран чедир кылбай куулдерин Бодаралды, эңинге чедирер бис.

Эва ДОНГАК

Чаа-Хөл суур.

КИЖИ СЕТКИН

Кичи сеткин эмдик мал дег, Хемчик чөгө мөн болур. Чыгыс сөгө батылган, Шаргылаа дег доңгап кыным.

Кичи сеткин кампаар дие, Халис чөгө хөлгөтөр. Итиги чөгө кайдап сесту Итигерге шыккан чоргар.

Кара сөс бар, карын сөс бар, Халаң ында, кылаң ында...

ШҮЛҮКТЕРИМ САКТЫ БЕРДИМ

Шүлүк мөңгө сүмөлөкчүм түрбүнөгө, Шүтүтүг чай чок чуртталгага аймаазарп. Шүлүктөрүм сакты бердим.

Чүдүрүлгөн чүс-чүс берге эгин басып, Сүдө биле шүлүкөн ийи беркин турда. Шүлүктөрүм сакты бердим.

Буулангач чоң, тыя кичи халдыр угап, Бураң башкаа холдун сөгөл, тейлей бэрге, Шүлүктөрүм сакты бердим.

Кичи күкүр чүдүр-бааин сөгөк пөгүн, Хире-хире буурунун шыкыларга, Шүлүктөрүм сакты бердим.

Мөңгү чоңум хелер эвес, Мergen угап, Мелди сеткир, көргөк, чанын ханы дөткип, Шүлүктөрүм сакты бердим.

Төгүтү, төрө хөргөң буудалдарбас, Дөгүм хөнгүг, дөгүм күшүг, чоңда толдуг Шүлүктөрүм сакты бердим.

Ырыныг солотпас дөңгүрүчүрүр, Бинаныгыт ийис төрөн сөгөк чүвөм Шүлүктөрүм сакты бердим.

ДУЖУМЕТКЕ

Дужумет сени! Дүйүн алган, хөлүк кара шырайыңдан хөңдүм калган эңбик кичирин.

Дүңгүрлөмө, Дүңгүрлөмө сөгөлгөйүп, бараан болгаш мойнуң чооннап, хоочурадың.

Эге бакы, Эңинде дарга боор дээп, дашка сууң, чымы эяң дөңгө чордун.

Чыгыс алдын, Сагын хөңүд ийи чардып, дашта сөгө, талда күрт дег үс болду.

«Чазак дүүрүлгө кичи мен» деп, карачалды төп каар чазар хелер-дир сөп.

Владимир КАРА-САД.

Кыял хоорай.

ААТКЫЫШ КӨВҮРҮГЛӨП

(ОРУК ДЕМДЕГЛЕЛИ)

Тыя Республиканың Президентин Ш. Д. Орноткан июль 14-те «Шыга» парламенттин илеткелни чоң ортузунга кидиң-түлүк тамынырып турган хүнерде чүве. Кожуунун мал арылгырынга удуз хөмөгөргө чорудар сташынаң даргазы Василия И. Уевең Саидүү «Шыча» колхозун малчынарчыне айттарыны кырынга турда ужуражы берген мен. Эренген чаным-биле өрлөнүн улуг шак азын каан ханазыне көрүндүр саңдайга саадытым. Дарганын дала-жыкан турары илде, айтыр-галак орумда, боду баш удуз чугаалады.

— Эртең ийи ховукта Кара-Суг, Оруг, Кара-Дыг чоран келдиңиз. Брунелел-ка удуз тарынык кылбашай. Президентиниң илеткелни айттырарыңа, артың чоронун тур бис. Ам «Шыча» колхозун Тымалыгала малчылар айттарыныс бо, фотопаралдыр бар, шеңдө-дө болгай сар, биске катчы, агаарлаш келгөчө чүд, Могушнович?

Чүс катан дичварының орунуга, чыгыс катан көргөни дээр. Шычыны Ийиз-Хончу, Хемчик хемчик артында көзөк теректер аразында «Хемчик заповедниге» чөгөмөс-дө, Тымалыг-Сып, Тымалыг-Хем, Сугу, Выхык адуулар, Шом, Шом дөң шыкан черлериниң сураан шыкан боордан башка, оларын көрбөсүнү шың. Шычанын кожуунун мал ачыларга биле контуучунак, узуң орукче удулап каан мен.

Хемчик шынгале шөгөргүн кончуг тутуңган «Хемчик заповедниге» деп каан өңдөлгө көзөңөңкөй келдиңиз. Алың-чымын, ак-көк Хемчиктин артың арыг агаар айдынаң дыштыңаң коңдуусу-дө.

Дарганыс эрес-шоваң, омак-хөлдү апың эр-ле болгай, артыңның алды шакта-ла тура халаң, хем эринеде одаан кысып, алың-чымын кыла берди. Чымын хаяларын чара шайн башка Хемчиктин чаргылар элесиниң артыңнын ошкымаанын, артыңнын сарын салгын-биле эрик кырынга турдуруңиз. Эрелдеңиң чыгыс-кыяңга айтып туру. Боругу-сонуң-муругу туруңиз. Көңгү сөгүг шайганың чүтү-дө, деген каан артыңны чөмөс домини сүргөй кырың.

Тыяның бир ховар байлаа чоңардаштың курлавыр чыдар Бай-Тайганың Сарыг-Хая кырынга республиканың даш чоңар шөвөрлериниң хүнүңү байыралды болуп эртең. Орта киркири-биле Кызылдан, кожуун-нардан чар аразы ырак, орук-чирик берге, акша-көпөк чок дивейн автобустан, чүкк, чик машиналардыг 30 ажыг уран талантлыглар челе берген. Оларын аразында Россия Федерацияның Курене шапталыңың электеңи Саа Когол, Тыя Республиканы алдардыг арылгычлары Хунан Киров, Леонид Уржук, скульпторлар Александр Ойдуң, Хеймер-оол Донгак, чурукчулар Тыманың комсомол шапталыңың электеңи Владимир Ховагы, Ондар-оол Ортун-оол, Алла Худоярова болгаш өскөлдөр-дө бар.

«Найралдык мыжы», — сляваның идыктыг Сарыг-Хаяның кырында төп баазаның чанынга уран шөвөрлер тарын олурткан. Республиканың даш чоңукчулуң хүнүңү беш дугар юбилей-динг байыралды ажытканың ол. Оң соода байыр-ладың киркичилери чоңардаштын курлавыр чыдар сымнын кырыңа хүнүң келген. Чыгылганарың эрине улуг назымы Хунан Киров Бай-Тайганың, Сарыг-Хая-

мал-магаң Хемчик кырында туруп баары олурдулган эртин турар. Эки кылган ажал-элең чытпес аладар. Сагын шыкан болган Дөвө, мөн баа ол Довей Дөвө, мөңгүч баштыг Борбак чүрөм ханынаңдан менгеле артын каар тураскалды түзүссөм, Хемчик бетигэ эринең, турум чымын-халыг, көрүңгүң аторуңдуң олу-хөвирин оюң шыбын шыла-вас-дө боо, оода-ла оң бо буның ажал-хөвир адыр-жыдың, адың-шымын, адың-бө-нин мөңгөңдизип билиң ка-аң...

Ол-ла көвүрүлгөп кешкең, элэң болганда, боагалыг чымынарлыг Тымалыг-Хем-иниң ужуң өрү шуужунак бис. Анык чыдарында ак-көк Тыявастың хөй-ле бу-дуңарыңга чоран мен: Эр-зин, Тестиг чөгөңниң хөв-лөрү, Токуда Азастың тоо-чуручумалың, Бай-Тайга-ның, Менгүн-Тайганың, М-ген-Бурениң бөмбүрөк-тө-сөң ховар дөң чөрлөрү... Чок! Аж хөлүг мөң Тыяам, төс дөң дөңгүн кылыңиз деп адың оюң дөң хөвирге кө-зүңдө-ла долган ичтис тооруңду долгай талдыр-ла, эртин чөтпөс элим-арга, хову-шөлдөргө.

Өскөн-төрөң Чаа-Хөлдүңүч чурумалдыг Тымалыг-Сып-биле чурталгалда чаа-ла тынык чор мен. Шыңал-көргө, Бугу Тыявдың кичи билбөс кыдыг-кадыг каас-чараш буудуңары бар чү: кастымаан байлак, помуч-тумнаан тоону-биле дөмөй анаардыр!

Дөң өрү дөрт шак ажыг чүтүкү келген, Тымалыг-Хемич ийи адуу бөңкүн туушаның дег ужу белди-де анык малчын Арпачоң Чевениң аал-оранынга кир-кир келдиңиз. Оларын чө-чөм чөтпирин, акша-амыл-ра-дыла-ла соңуруларын: төрүүр 280 хойдуг, олар оң-а-хөлдү тайгалан ордар, Мачының бо чымынтың ичтис балдыр-бөзөк болдыр-лардан эгелеш, үстү-сү-кларда өрөнкөн дүң-сү-ларынга чедир дүң-хүң чө дуулажың турлар. Эң хөй-

мер-огул Ян ам электен ту-туп баары ол хирезинде оң холуда кызыл өскөкөн сөг-түг кычымын кыскаң дөт, так тууду алган ойнаң орд болду.

Тымалыг-Хемичин Башкы-Адырдың башында колхоз-тун шайын-шын анык мал-чынырарын бирөөң Шолча-йди Дөвүр-болдун дөң кыры-да колдун бисит сөгүг до-стаалыныс болду. Амыг үсө о ийи чөү сөзөң ажыг ирти тайгаланды турар. Тымалыг-тайганың сөгүтүм өрт-сөгү-нине дартырат семиргөн хойлары көргө, ийи-үш хө-вөс хаванар-ла!

Шыңалган, шыңал-ла хөй-мер сарыг малчыныска «Тыма-Кыс-Шолчалы» деп шүлүкчөгүмкани бараалат-тым:

Тымаң-Сып Тыяваста Тайга-сынар кайа көсөй: Тайгалар Хемчик кешер: Тымалыг дөң сөң баа бар Арзын сугуң булактың Арзын чоран ханыккаң мен, Арзын шыкан тайгалар Арзын чоран далаккаң мен. Бозагалыг чымынарлыг Тымалыгың үнү чордум. Борбак-Борбак мага ботугу. Тыма-Кыска дүңүч чордум. Кызырткайың урлан чыгар Кызыл суга серинтениң, Кызыл чакыгы малчын

АҢЧЫЛАР ЧАЛБАРЫ

1. АҢЧЫЛАР ЧАЛБАРЫ
Ичкы кичи бодунун орунуга таварыкчан артыныны аярдга, хем-далайны келдер-де, бодунун сөгө-омактың эң чорурду оран-дегендеңи хам-маржыр деп билди, оң кел-жик диген, алаа чалбарың. Алчар чөгө келген, олаңы белеткөш, чалама пөгүр-мытка баглар. Шыбың үс-түн өрү-куду чыккан, азын-чөмөңд дөңгөңүн отөк каан, артыңды ээңдең. «Ола-омакта, ас-көлөктөң хайыр-лаңар» деп дилер. Ола-төккөң ак сүдүңү үс-тү сеп биле кызыңа, өрү-куду чургар. Оң соода ийи холуң мурпунга тудуң алаңа, төрөң чугаалаар.

Туруңда, алың-чөмөң төңүң эгелдең, арың-аржык, кың-дыр-бир хай-халакка тавар-шакан болдо, оран ээңдең дилег кылар. Чикээ:

Ичкын эни халаа калды, Электин эни хараңда калды, Кичилың чоңуңду, таңдың? Эр болдум элей-түрөй бердиң, Элик-хемин элөң-тоглай бердиң Антаан хырым тотуруңар, таңдың!

Чалбарың тур мен, таңдың! Антаан хырым тотуруң, таңдың!

Ал бодум дыштыңды көр, Оран ээңи игил, бызааның

уңуга нөвөрзеп таалаар, оң орунуга анык алыңге ээ көр-дүр деп чугаа баа бар. Ола-чөмөң амык дүңгөңүң, ду-мамы азыңың камгалаар дөң. Чоңуң чугааң-биле адыр-га, шала хараң, чымын ачы-лар ады ижөөң көрүн каан, кызыла-биле алыңгы-ала-жың, көкө бээр дээр.

Ачылар ижөөңгө кетпел, алыңгы хөвдириниң, хиред-неңдең, алаа үс халаң чо-ру базын дөң, акыңга ийи шо-рун дөңгөңүң иштарың шы-выштыр салгаш чалбарың.

Азыңы олурген кичи: «О, өршө, сени мен атпадым, бөө атты» — дээр. Көзүн сөгөң, өлт-чаң чөмөңдөшүң шала чыгыңдең кескен, ийи адыр баштыг шыкка шыңгың, отка быжыргаш, бөргөл салар.

Быжыргаш элтин бичи-би-чи кезектерге аңгылаңа, артыңга оран-ээңге чыдың, кы-ыктуңга артыңга кааң. Оң ижөөңнүн азыңга ба-галың, бооңун салгын, баа-йы-лал салар. Чалбарың соода-г, бооңун алгаш, азын үлө-көш, чымын чорутар.

Уңе халааң, чөтпөңгөң барган адыр үр болбас, ийи-чү хөңгөң көргөң, талаңга-дыр дөңүң калгылаң болур. Көдүрүң убазыңдан

Хайыраңар, Хайыраңар, Көрүң тыны армыдан Хайыраңар, Хайыраңар. Прей хайыраңадан Хайыраңар, Хайыраңар, оо Угөөм! чымы хөңг-чорган, Кашнаа белем, серлиг чөгө Кады чуртан, муңган болбас. Эр бообайң, үнү көрөм.

Шаан келдим, Чөртүң келдим, коргунчуум. Шааак теңим, Чоат кырым, коргунчуум. Алың чагай коргунчуум, Алаан келдим, коргунчуум Оттун көрөм коргунчуум. Уруг хырым Уруг хырым бо, хон-хон, Нон-Халдун Хайыраңарыңар бо, хон-хон Калын Хөлдүң Хайыраңарыңар бо, хон-хон. Хаанар, белер ортуңду Саадыңгаң хоом. Арттыр, сынар асы Хайың берген, хоом.

Хоода далай Дөң берген, хоом. Угүг ичкы чаан болур. Хоожу боор хоом

Угөөм, хоом! — прейиң хай-раканың.

(Тыя удустун алың-иерээлери деп дөңгөңдөң).

САРЫГ-ХАЯ КЫРЫНГА БАЙЫРЛАЛ

ның байлааны, чараш бойду чурумалыңды, ачы-авы-ралыңды дугайдың алгай, иерөө сестерин чугаалаан, ода ховар эринең — чө-вар-далайны өңне чара-жың шынармың, чыккаң хайыраңаларың дилег, — ак сүтүг, алың-чөмөң дөңгөңүң оран-тайганың өрүч чык-кан. Сарыг-Хаяга, келгенер чоңардашты чөң иштиндең казып тывар берге ажычте шылчөңнөр. Оран-тайганың байлаа элек болганыңдан кичи бурзу болуңун күзө-лиңче тааржык кымыл-маар, бора, маңган ак, ян-зы-бүрү каастала шугу-марды удуз-биле чоңар-даш-тарың чөгүр-биле тып ал-ганыңар. Оларын базага алу-дурдун чедирер айт, шары чок болганыңдан болуңун уур шаа-биле рожактарга, шоодайларга суккаш, шөвөр-лөр ийи-үш ууда чүктөп чедиргенер.

Баштайгы хүнүң ажмы адалталырга, кезгө байыр-лал уламчылаан.

Тыя Республиканың Чу-рукчулар эвилелиңиң дарга-зы А. С. Кагай-оол, чурулга мастераканының директору А. В. Худоярова сөгүг үсө чөгаалыңгы езу-биле ажыл-дан турар даш чоңукчула-

рың, чурукчуларың мактап, оларга сүй белеткериң та-рыскан. Баг тыртарыңа, кокамжытаарыңа, ырла-рыңга, алгырыңа болгаш өскө-дө мөңгөйлериң эр-тирген, тилкелерге маң-налыр берген.

Даш чоңуң, сийлэрлөр суратың уран шөвөр хо-чуңду Чериң Могушту, Төбү-Хая Хертеги, Байыр Байылыңың, Мажиң-Доржу Хертеги, Раиса Аракааны болгаш өскөлдөр-дө байы-ралдың киркичилери сак-тың, даш чоңар уран чүд-дү хөңгүдү, алаа анык-тарын өрөлдир хөкөк уду-дун киргениң белиң-биле үнөлөп турганың. Оларын азыңда даш чоңукчуларың саны көүдөң, мерге-жиле бөдөн. Бичанган даш чоңар шөвөрлерниң кайма-чыктыг чараштың сийлэр-лөң, ханы уткалыг, тоолуг чөгаалдыр Тыявның ат-ал-дарың Россияга, делегейде көдүрүп, алдырдыңды тур-ар. Хоочун салганды шө-вөрлерниң ажыг-хөвирең-леңи-биле уламчылаң.

Угөүм! чымы хөңг-чорган, Кашнаа белем, серлиг чөгө Кады чуртан, муңган болбас. Эр бообайң, үнү көрөм.

Шаан келдим, Чөртүң келдим, коргунчуум. Шааак теңим, Чоат кырым, коргунчуум. Алың чагай коргунчуум, Алаан келдим, коргунчуум Оттун көрөм коргунчуум. Уруг хырым Уруг хырым бо, хон-хон, Нон-Халдун Хайыраңарыңар бо, хон-хон Калын Хөлдүң Хайыраңарыңар бо, хон-хон. Хаанар, белер ортуңду Саадыңгаң хоом. Арттыр, сынар асы Хайың берген, хоом.

Хоода далай Дөң берген, хоом. Угүг ичкы чаан болур. Хоожу боор хоом

Угөөм, хоом! — прейиң хай-раканың.

(Тыя удустун алың-иерээлери деп дөңгөңдөң).

Алаш-оол ХЕРТЕК.

БУТТУҢ БАСТЫНГАНЫ

Ол чылаң кайгамчык эрте-нас дүңгөң. Чөкөттүг Оруу-г-га аалдар эрте көкүң келгеш, ажыг холук келбөөң. Синг-чидериниң конук хүнеңниң чедирер биле багай калайы мынар бодар дөңгөң, Савага чугааң.

Адылгы-Өсөн акыңга өң-кү каларчың Саваа чыгыс өг хонуп алган. Калайыңың хөңдөңүң ширеңгеге чараң-даш кааш, Таспаң ирейиң кө-жүрүң өккөлтөң-ле араалың. Хариң-даа кожа кожуңу алгаш буң-чажан болган. Ошкүдери сөн бажыңче үн-теш, артыңче үстүң ажара, Саваа оларын дозуп, кадыр өрү үңгөң, бажымылап кел-ген. Көңгө саалда үзеңде кадайыңа бөвөа тыртың бе-рин турган, чирс барың уң-хан. Аал ишти коргун, Тас-паң ирей будуктап чорашып, кел-ыда көргөң, алдың улуг-биле улузу аай-дөдөр калышкан, кортангыңдан үн бөзгөчөң.

Савааның арны мичк-кы-лаң, тыңың киргөрөр мың-дыг. Таспаң ирей оң хол-бу-дуң суудалдар дөңгөң туудуң алдыр, бар талаң булу, хо-ду ол хаак дөг кымылаңын турар. Бываа кэжаазыңдан ырак эвесе тайга хөмчөгөң агын чыдар. Алаак оң соок сүг өккөлтөң, хөкөк эмикин-дең кезөк агың турар ар-жааңгылаштыр саарган. Ме-дерел чок кичаның ишек ке-жиниң кырынга салгаш, кара сугке билиңме талзың кир-сукпаңар. Удуз кижилер фонарь чырадың алган, аарыг кичаның бажың чыгылаң, алчын, селчин тууду-ла тур-ганың.

Бежен ажыг километр че-рге эмич чапан баткан оол өртөн келир. Кадыр, дөңгөңө алытың канчар дүргөдөр боор, чүгө хөм оруу төвөргө, ажык орук эгелээр.

Чайга даш удуар эвес. Чөң чүктөн хун халаан олура, ашак улуг-биле удузун ары-ладөңдөң, аарыг кичаның ары-деп өңгө хөм кырынга соор-тун өккөлтөң.

Өртөңи саалда дозотун тур-да, эмчлөгө маңша-да кел-ген. Аарыг кичаның шыңгы-хан бажыңыңың удаткан, чартыктап деп түшөл үң-дүргөң, шимчөтөс дөң. Ча-нынга сымкырт эмнээр кы-дыр боттарыңың өмч сүргү-дүн дооскан урун каанкаң. Чай-даа адалган. Саваа көөкүңүң буду бастыңмас,

Шай-сооваста шай ча-нында, чөмч сымкыт чанында ханга. Даштын угбай хайта-рар турар болду. Экинден, ыт, куш кирип көлбөзүн, ич-чө хадгыңың ал. Даштын өл аарымың бажыраңа, папта сүтү уруугар келгеш жер ишанар, Эмч ийиң алган, урууга буду, холуң масса-гайтап сен.

Кадай чорупкан. Саваа удузгаурай хона берген. Кан-чачан-ла даштан чыдагар, мурт хун ажар чүкө өңгөңө ийиң турар. Аалга турган бажыраң-даа хөмчө дөдөр маңыраң, Экинтен тоңтап көрүң ораңга, дөңдүң угуң ла-ру чүвө даштын азың каан өл аарыңда келген, караш дөң шыкан болган соода, хара-мың чың-ле берген. Таар-ны үсө, чаа соккаш октан-каш, өңгө шөглей бажыса-ла — адың!

Алгылар дөңгө үп үмөсө, Савааның дөр-бузу шаалаар. Чоңада өңгө маңлар кожа улуг-даа сураг. Адыр-да хөмө өңгө кирилеткен, кыр-ден олар үлтүр чанынга келгеш, чыдырганын тура, папта сүтче бажың сукпаң. Оң ийиң чүү болганың Саваа бижбөс. Миңшиң көлгөң, хөм ол чарында дитган куспа-каны алган алгыраң, ыглаат турган.

Көжөзү угбай кады ыглаа, артың тууду алган артыжааң. Саваа орталың келген көргө, адыг эңиңчө чоргар бажың үнөңкө. Ол-ла хөвөр турар эвес, буттарың шимче-дирге бөсөгү боду чаа кыла-таан чаш уруг дег, аштанга салдыңкың, дидим эвөс ат-каар бир баскан — аваа. Ийи-бирлөп өңгө аяр бажың чаныңаң. Көңгө кадым ко-далче чортун ора кайгай бер-ген бир хола, булу болаң-и-иң аштан оңоч кире бөргөң. Чартыктаң малчыны адыг ичарга өмнөң дижир.

Амдырала кайгамчың хуулаазыңнар чөрлө турар дөңгө шын.

Эва ДОНГАК.

Өвүр кожуу.

НАЗЫННЫҢ ХАЙЫРАЛАРЫ

Назынын күп-ажыдың, чо-гаалдыкы беримчөс каш на-зын, Көдүндө кичиңиң эр-тең-билиңден, амдырал-чурталганың байдалыңаң, хууда оңагың мөү-бүдүң-дөң дөңгө хамарыңар. Бичаң-за-даа ортума-биле адыр-га, назы-харың 30-40 арамы эң бөдүрүкчүлүгү болуп турар. 20-30, 40-50 хар аразыңын продукттуу, чыгыс аай, 50 хар ажарга, бичиңдиң, хире-шаг шала кудулар. Ол дөңгө чыккелген алган саала-дыр.

Өртөң-билтең, мергежиле ичкиң бажыңларыңың ма-йың чыгыс аай тургузары колдуңду бодуңмас. Шың-челд-хайыраңаларың бөз-гөң турун биле алырга, ир-фессинал бөзөк чаа уруң чүгөң аң анык назын-дө, төмөк, ноитикага шала ор-тайдыр келер. Назынын туу-ган чыларын профессия азы-биле көртүргөң мыңдыг: хөрографияга — 20-25, но-зияга — 24-28, хөкүмгө — 35-44, чурдалга — 30-34 хар. Эртеңиң ады-агы адыр-ларыңа эң бөдүрүкчүлүгү на-зы-хар — 35-39 арамы. Фил-софия болгаш ноитиктең ажал-чорудууга эң бөдүр-кчүлүгү болгаш тууган үс — 40-55 хар арамы.

Кичаның «профессионал амдыралдыгы» назы-харың үс-чадаң мыңдыг назы-ларың. Бирги үс-чада — 18-25 харың, бодуңчу мергежи-лин ичкиң туу адыры. Ийи-чи үс-чадада ичкиң алган профессияңа мергежилең-ге быжыгың, оң хымы тып дилээр. Ол дөңгө 25-тең 37 хар үсөй болуп турар. Бичи-нар, чедикчө назы-хар бир кезек адыртырдыг, кыма-да тууган ылдар 37-48, 49-60, 61-72 харлар болуп турар.

Угүг назы 73-84, чөңүрү 85 хардан эгөңи адыр.

18-25 хар назынын хире-шаның кандыг назыдыг бир-шору коллективтен дөң хамарың. Чөң чок удуларың адыр, оң үсөй саалага-биле адыр-га, оң үсөй күсөң чыла деп баа сааны турар. 25-36 хар үсөңдө кичиңиң «анык ноитикал кыдыр хүдөң аң турар. Ол чөңкө бажылаар-дыр. 47-48 хар үсөң дөңгө, бодуңун ажыг-чорудууга то-лы мергежилеңиң ык то-дөзөң.

49-60 хар арамы аналы-тык ажал-чорудууга үң-дүргөң, өң беримчелег болуп турар. Ол назы Чылаң чыды-биле кыскалсаң, 61-72 хар арамы назылыгар дурутгага тааржы-биле оңаа ыглаадың. Олар хөңүң көргөң, эң бай дүрүкчүлүгүң туудуң уруугуң алган кижилер болуп турар. Чыс са-нылаа-биле адыр, үк назы уду чыла биле дүүсөң.

73-84 хар назы Гөбөл чы-ды-биле дөңөй боттарыңың дугайында билишкың бөрү-тедиң алган чорур.

Алексей ТЭВЕК.

«ШЫН» — ТЕЛЕ КӨРҮКЧҮЛЕРГЕ

Понедельник

СЕНТЯБРЬ 23 РНТ КАНАЛ 6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИ-ЗИ-БИЛЕ...

13.00 «Кара балыктың изи», детектив, 1-ги сериясы.

19.05 УЖУРАЖЫЛГА ША-ГЫ. 19.30 Аялганы тып көрөм.

19.00 Хүннүң-не. 19.20 ТЫВА ЧЕРДЕ. 19.40 Коллаж.

19.00 Хүннүң-не. 19.20 ТЫВА ЧЕРДЕ. 19.40 Коллаж.

12.00 БӨГҮН. 12.20 «Ужуржыр черни өскертп болбас», 7-ги кезээ.

12.00 БӨГҮН. 12.20 «Ужуржыр черни өскертп болбас», 7-ги кезээ.

12.00 БӨГҮН. 12.20 «Ужуржыр черни өскертп болбас», 7-ги кезээ.

Вторник

СЕНТЯБРЬ 29 РНТ КАНАЛ 6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИ-ЗИ-БИЛЕ...

15.00 МЕДЭЭЛЕР. 15.20 «Ак парым чажыттары», телесериалдык соолгу сериясы.

23.45—00.30 Чылдың ырлары. «РОССИЯ» КАНАЛ 7.00 Эртеги мендизи-биле, Россия!

17.30 Суурга. 18.00 Баштайгы көрүштөн ынакшыл.

00.30—00.42 Тодаргайы-биле. ХАМААРЫШПАС ТВ КАНАЛ 6.00 БӨГҮН.

16.15 «Сезам кудумчу». 16.45 «Гераклдың элдептиг аян-чоруктары», т.с.

16.15 «Сезам кудумчу». 16.45 «Гераклдың элдептиг аян-чоруктары», т.с.

16.15 «Сезам кудумчу». 16.45 «Гераклдың элдептиг аян-чоруктары», т.с.

Среда

СЕНТЯБРЬ 30 РНТ КАНАЛ 6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИ-ЗИ-БИЛЕ...

15.00 МЕДЭЭЛЕР. 15.20 Мультифильм. 15.45 Тергини өнүктүр.

21.00 УЕ. 21.40 «Соңгу чүктүң сылдызы», уран-чечен фильм.

16.30 «Ваштайгы ошкакжышкынар», т.с. 17.00 МЕДЭЭЛЕР.

ХАМААРЫШПАС ТВ КАНАЛ 6.00 БӨГҮН. 6.40 Төгүлдүг хун.

8.35 Аягы Питер. 8.50 Хей акшалар.

17.35 «Доктор Куин, херэ-жен-эмчи», т.с.

17.35 «Доктор Куин, херэ-жен-эмчи», т.с.

Четверг

ОКТАБРЬ 1 РНТ КАНАЛ 6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИ-ЗИ-БИЛЕ...

14.15 Борис Бабочкин ырлар. 15.00 МЕДЭЭЛЕР.

16.30 «Ваштайгы ошкакжышкынар», т.с. 17.00 МЕДЭЭЛЕР.

16.30 «Ваштайгы ошкакжышкынар», т.с. 17.00 МЕДЭЭЛЕР.

ХАМААРЫШПАС ТВ КАНАЛ 6.00 БӨГҮН. 6.40 Төгүлдүг хун.

8.20 Дириг амытаннар дугайында медээлер.

16.45 «Гераклдың элдептиг аян-чоруктары», т.с.

16.45 «Гераклдың элдептиг аян-чоруктары», т.с.

Пятница

ОКТАБРЬ 2 РНТ КАНАЛ 6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИ-ЗИ-БИЛЕ...

14.25 Алла Пугачева биле Кристина Орбакайте «Херэ-женерин дугайында төөгүлөр» деп программада.

18.30 «Инакшыл дугайында новеллалар». 18.55 МЕДЭЭЛЕР.

18.30 «Инакшыл дугайында новеллалар». 18.55 МЕДЭЭЛЕР.

6.40 Төгүлдүг хун. 6.45 Криминал.

9.10 Криминал. 9.30 Орус век.

17.10 Кирип моорлаңар. 18.00 «Мен болгаш мээң ыдым».

17.10 Кирип моорлаңар. 18.00 «Мен болгаш мээң ыдым».

Суббота

ОКТАБРЬ 3 РНТ КАНАЛ 6.00 «Кеземче истелгезиниң медээлерин езулар...» уран-чечен фильм.

11.40 Смак. 12.00 «Никита Михалков. «Орус уран чуулганын музыкасы».

17.50 МЕДЭЭЛЕР. 18.10 Джентльмен-шоу.

17.50 МЕДЭЭЛЕР. 18.10 Джентльмен-шоу.

17.05 Питер Уэлдер «Робот-полицей» деп фильмде.

17.10 Кирип моорлаңар. 18.00 «Мен болгаш мээң ыдым».

17.10 Кирип моорлаңар. 18.00 «Мен болгаш мээң ыдым».

17.10 Кирип моорлаңар. 18.00 «Мен болгаш мээң ыдым».

Воскресенье

ОКТАБРЬ 4 РНТ КАНАЛ 8.00 «Ыры башкысы», уран-чечен фильм.

11.10 Эртеги сылдыс. 12.00 Шериг садыг.

17.35 Төгүлдүг арыштары. 18.20 «Ералаш», к.ж.

17.35 Төгүлдүг арыштары. 18.20 «Ералаш», к.ж.

17.00 Дириг амытаннар дугайында чугаалар.

11.00 «Читкен хоорай дугайында тоолчургу чугаа», т.с.

11.00 «Читкен хоорай дугайында тоолчургу чугаа», т.с.

11.00 «Читкен хоорай дугайында тоолчургу чугаа», т.с.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000. ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканын Ча...

Харысалгалыг секретарь Маадыр-оол КАЛЧАН. РЕДАКЦИЯНЫН КОЛЛЕГИЯЗЫ: Адыгмы Саая...

КПДШТЕР: Ныгвлет-долгитчи килдес — 3-39-15. медээлер албаны — 3-34-98.

Агар санывыс: № 40703810400000010000 КБ «Тываакредит», ИНН — 1701008485; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.